

**ПРИНЦИПИ И ПАРАМЕТРИ НА ПРАВОСЛАВНАТА
ФИНАНСОВА СИСТЕМА КАТО ЕЛЕМЕНТ
НА ПРАВОСЛАВНАТА ИКОНОМИКА
И ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА „ЦЪРКВА–ДЪРЖАВА“ –
ДЪРЖАВНА НАМЕСА ИЛИ „СИМФОНИЧЕСКА КОНЦЕП-
ЦИЯ“ НА СЪТРУДНИЧЕСТВО**

Петкан Илиев¹
e-mail: petkaniliev@unwe.bg

Резюме

В настоящето изследване се акцентира върху анализа на религиозната дейност в нейния социално-икономически аспект от гледна точка на принципите и параметрите на православната финансова система. Същевременно типологията на взаимоотношенията църква и държава е изключително разнообразна, но конкретно за православно вероизповедание се отъждествява с т. нар. „симфоническа концепция“.

Ключови думи: църква, църковна икономика, православна икономика, българска православна църква, религиозна дейност

JEL: Z12

Увод

Религията, респективно църквата, винаги е била неотменима част от социално-икономическия живот на българското общество. През 21 век ролята на Църквата,² не само, че не е намаляла, напротив тя засилва своето влияние като част от ключовите обществени институции. Историческите факти показват, че Църквата винаги е била нещо повече от религиозна институция. Тя е играла важна роля в икономическия, социалния, културния и политическия живот на българското общество.

В настоящето изследване ще се акцентира върху анализа на религиозната дейност в нейния социално-икономически аспект, касаещ най-вече пра-

¹ Главен асистент, доктор, катедра „Икономика“, УНСС

² Под „Църква“, в последващото изложение трябва да се разбира „Българска православна църква“, тъй като ограничавайки обекта на изследване в разумни рамки в последващи анализи и изследвания да може да изпъкне действителната роля и място на Църквата в икономиката на България.

вославната доктрина за финансово-икономическата система и взаимоотношенията „Църква-държава“.

Изучаването на икономическата теория и стопанската дейност на религиозните организации е от съществено значение за съвременната икономика на България, където православието и отчасти католицизма наред с мюсюлманското вероизповедание, играят важна роля в обществено-икономическия живот на страната. При това религиозната стопанска и социална дейност може да изпълнява ролята на съществена обединителна функция на различните конфесии³, особено по отношение на благотворителността и милосърдието. На практика това би подкрепило реализацията на още една важна функция на конфесионалните общности – запазването на политическата стабилност в страната особено в условията на финансово-икономическа криза.

Теоретични аспекти

Предметът на икономикса на религията, наричан от някои автори теологичен (богословски) икономикс, според тях понякога се припокрива или дори смесва с *религиозната икономика/икономиката на религиозната дейност* (Oslington, 2003; Welch and Mueller, 2001; Oslington, 2000). Според нас, религиозната икономика използва религиозните принципи за оценка на социално-икономическите дейности и поведение на индивидите и общностите, вкл. изследва как религиозната ангажираност и религиозните групи влияят върху благосъстоянието на индивидите, семействата, младежта, общностите и нациите. Тя акцентира върху изследването на икономическите аспекти на религиозните убеждения, поведение и институции, като например теоретичните концепции касаещи рационалния религиозен избор, ирационалността и индоктринацията⁴, и рационалните обяснения за успеха на „екстремистки“, „фундаменталистки“ и „консервативни“ групи, което е слабост на повечето „либерални“ и „мейнстрийм“ групи. Това именно я от-

³ Конфесия (лат. *confessio* – изповедание) или вероизповедание – особеност на вероизповеданието в рамките на определено религиозно учение. Терминът „конфесия“ е синоним на определено направление в рамките на една отделна религия и понякога се отъждествява с термина „деноминация“. Широко разпространено е мнението, че християнството се подразделя на три основни конфесии: католицизъм, протестанство и православие.

⁴ Индоктринация е предаването и налагането на фундаментални положения като системи от вярвания в религиозно отношение; това по-късно придобива смисъла въобще на процес на налагане, насаждане и дори втълпяване на идеи, обществени нагласи, когнитивни стратегии посредством професионална методология.

личава от икономикса на религията. Типичен пример за религиозна икономика в нейния финансов аспект са т. нар. „ислямски финанси“⁵.

В действителност и на практика, повечето хора биха асоциирали икономикса на религията и особено религиозната икономика с икономикса в свещените книги и с правилата на играта, заложили там, а не толкова с институциите и организациите, които ги прилагат. Поради тази причина не използваме понятието религиозен икономикс, тъй като тогава би трябвало да идентифицираме и анализираме поотделно православен икономикс, католически икономикс, протестантски икономикс, ислямски икономикс и пр. Във въведението на публикувания под редакцията на Пол Ослингтън сборник „Икономика и религия“ (Oslington, 2003, p. 7) се използва подобен подход по отношение на интерпретацията на религиозната икономика, респ. на религиозния икономикс. Финалните две статии във втори раздел на този сборник предлагат сравнителен анализ на перспективите за развитие на две направления в религиозната икономика каквито са ислямския икономикс и юдейския икономикс. Ислямският икономикс, описан от Тимур Куран (Kuran, 1995), има особено силно развитие от 70-те години насам както по отношение на критиката на западната икономическа теория, така и по отношение на застъпваната и отличаващата я от другите религии икономическа политика на безлихвено банкиране. Най-продуктивният сред еврейските икономисти учен Якоб Нойшер също дава своята интерпретация на юдейския икономикс, заедно с коментари относно трудовете на други учени

⁵ Религиозните норми, например забраняват на мюсюлманите да се занимават с лихварства, т.е. да получават доход под формата на лихва. Освен това религиозна „забрана“ има и по отношение на всякакъв род дейности, които са грях, според религиозните норми – инвестиране в производството на алкохол, свинепроизводство и пр. бизнес дейности. Във всяка ислямска финансова структура има създаден собствен регулатор – шериатски съвет, който внимателно следи за чистотата на всички финансови процедури. Като правило мюсюлманските банки се включват в проектното финансиране, като инвестират средства в предварително проучени и селектирани бизнес организации, влизайки с определен дял в съответната компания и за сметка на това получават доход под формата на печалба, а не лихва. Ето някои ключови понятия на ислямските финанси:

Риба – даването на пари на заем при определена лихва, лихварство. Забранено от шериата и се смята за тежък грях. Ислямът осъжда печалбата получена без труд.

Мурабаха – покупка от страна на банката на определена стока, например битова техника, автомобил, жилище и др., и последващата ѝ продажба на клиента. Може да се сравни с класическата ипотека или потребителски кредит при конвенционалните финанси. Потребителят купува стоката от банката на разсрочено плащане при предварително договорена надценка. По този начин финансовата институция получава печалба, а не лихва.

в първата глава на неговата книга (Neusner, 1990) за Мишна⁶. Евреите в съвременните времена не са били заинтересовани от създаването на юдейски икономикс по подобие на християнския икономикс или ислямския икономикс. Пърлман (Perlman, 1976), въпреки това, прави опит да идентифицира някои общи елементи на тези три направления на религиозната икономика в изданието на Американските еврейски икономисти през миналия век.

Преобладаващата част от изследователите (Hylton, Rodionova, and Deng, 2008) на църковната икономика се базират на теоретичните конструкции за взаимоотношенията „църква-държава“ изведени от А. Смит, който в „Богатството на народите“ разглежда тази икономика през призмата на фирмената теория. Според Смит, религиозните организации подобно на фирмите предлагат на своите клиенти определен продукт. Появата на този специфичен пазар на нови религиозни фирми е с цел задоволяване на потребителското търсене на базата на конкурентните отношения. Създаването на монопол чрез държавно „лицензиране“ или изграждането на държавна религия би намалило усилията на продавачите на религиозни стоки и услуги по удовлетворяването на потребителските вкусове и предпочитания. С течение на времето, духовенството при държавно подкрепяните църкви, ще се дистанцира и отдалечи от загрижеността за своите членове. На практика намесата на държавата отслабва мотивацията на църквата от развиване и подобряване на религиозните и социално-икономически дейности, т.е. нейната полезност за нейните членове и за обществото като цяло. Поддържането на определена религия създава т. нар. „ленив монопол“ (lazy monopoly)⁷. Адам Смит описва това като резултат от държавната подкрепа на църквата (Hylton, Rodionova, and Deng, 2008).

Финансовата и стопанската дейност на религиозните организации, в частност на Българската православна църква и икономическите им взаимоотношения с останалите стопански агенти (домакинства, фирми и държава), са слабо изследвани, но от научна гледна точка представляват една изключително интересна сфера на икономически отношения.

Всичко това обуславя актуалността и целесъобразността на избора на тема на настоящата статия.

В изследването се търси потвърждение на *научно-изследователската теза*, че принципите и параметрите на православната финансова система са част от православната икономика и в известна степен се предопределят от

⁶ Мишна (иврит: משנה *mishnàh* – „повторение“) произлиза от еврейската дума *sh n nah* – „повтарям“ (от където идва и „уча“, „обучавам“). Мишна (*mishnah*) се отнася до това, което е научено наизуст чрез повторение, и означава неписаните закони и тяхното изучаване (противоположно на *Mikra* – Писанието (Тората или Законът) и неговото изучаване).

⁷ Това е термин въведен от Алберт Хиршман през 1970 г., (Hirschman, 1970).

взаимоотношенията „държава-вероизповедания“, вкл. финансовата подкрепа, отразявайки заинтересоваността на правителствата относно решаването от страна на религиозните организации на важни и належащи обществени проблеми и задачи, при осъществяването на които последните могат да бъдат доста ефективни и резултатни.

Обект на изследване са религиозните организации на Българската православна църква в цялото им разнообразие от социално-икономически дейности и организационни форми.

Предмет на изследването са социално-икономическите отношения между религиозните организации (в частност на Българската православна църква) и държавата.

Основната цел на статията е да очертае важната роля и мястото на религиозните организации на Българската православна църква в съвременната социално-икономическа структура в контекста на православната икономика и взаимоотношенията „държава-Църква“;

Православният икономически модел

Социалната концепция на РПЦ е основата, върху която започва изграждането на православния модел на икономическата църковна доктрина. Публикуването на социалната концепция на Руската православна църква беше своеобразен стимул за разработването на допълнителни параметри към модела на икономическата църковна доктрина. При това естествено възниква въпроса за икономическата парадигма, която трябва да се превърне в ядро на подобна доктрина. Изграждането на подобна парадигма в повечето изследователски разработки се основава на анализа и съпоставянето на различните принципи на отношение към материалните ценности през различните исторически етапи на развитие на православната Църква.

Анализът в този случай предполага последващ синтез, който определя дефинирането на оптималното стопанско устройство и поведение в живота на християните. По този начин е възможно да се очертае и форматира икономическата парадигма на църковната инфраструктура. Вече има аналитични изследвания и разработки, които потвърждават факта, че православната икономическа мисъл е стигнала до извода, че професионално управляваните стопански структури на Църквата са от съществено значение за създаване на икономическата база за развитие на същинската религиозна дейност.

Но преди да се пристъпи към обсъждането на достоинства и недостатъците на дадени синтетически модели на християнско, респ. православно отношение към материалните ценности трябва да се отговори на два фундаментални въпроса:

1. Първо, можем ли да намерим в Свещеното Писание и Свещеното Предание парадигмата на подобно отношение?
2. И ако такава е налице, то целесъобразно ли е, и дори допустимо ли е да градим своите концептуални разсъждения по въпросите на православно отношение към материалните ценности е налице при *социалното пазарно стопанство и православната икономика* на тази база?

Ако обобщим теоретичните параметри на православния модел на икономическата църковна доктрина, то най-близките и допирни точки на православно отношение към материалните ценности е налице при *социалното пазарно стопанство и православната икономика*.

В тази връзка някои руски православни икономисти (*Катасонов, 2014*) защитават тезата, че в основата на разработването на църковната стопанска система/църковната икономика трябва да стои „любовта/грижата към хората“, грижата не за себе си, а за хората, наричана от тях „икономика на любовта“ или „икономика на добродетелността“. Веднага обаче възниква и естествения въпрос, как да се постигне това! Доскоро комунистическата доктрина в своя идеал разчиташе на добросъвестността на хората и включваше в своя арсенал „грижата към хората“. На практика обаче се оказва, че не само човешкият фактор беше далеч от идеала, но и все повече се отдалечаваше от него. Очевидно истинската грижа за хората, т.е. истинският „християнски патриотизъм“ предполага съвсем други задачи, различаващи се от подобряването на благосъстоянието на хората и засилването на отбранителната мощ на държавата. Поради това стремежът да се разработи и изгради съвършена църковна икономика чрез „християнската любов и грижа за човека“ по-скоро включва в себе си определена доза наивност. Обикновено критиките към подобен модел са свързани с наличието на определено логическо противоречие. Ако ги обобщим с едно изречение, това противоречие се изразява в разминаването между главното и необходимо определящо условие на „икономиката на добродетелността/любовта“, а именно „грижата за хората“ и нейното (на „икономиката на любовта“) целеполагане, т.е. задачата за разработването и изграждането на оптимална икономическа система.

Основи на Православната финансова система (ПФС):

- дялово финансиране без използване на лихвения процент като финансов инструмент – създаване на разчетна специализирана нискорискова небанкова кредитна организация;
- инвестиционни фондове и компании.

Отличителна особеност на ПФС е факта, че тя се основава не само на действащото законодателство във финансовата сфера, но и на нормите на православната нравственост и традиции на българското/православното предприемачество в исторически аспект.

Базови принципи на ПФС:

- *Дялово разпределение на риска носещо печалба/загуба – безлихвено финансиране.* Това означава, че „парите не трябва да правят пари“. Взаимоотношенията между участниците (стопанските агенти) в ПФС трябва да бъдат изградени на основата на партньорските взаимоотношения, което предполага дялово разпределение на риска и съответно на печалбите и загубите. Като под печалба се разбира възнаграждението за собствеността върху капитала, което не трябва да приема формата на заплащане на предварително установени суми, независещи от доходността на предприятието.
- *Забрана на финансовите спекулации* – неучастие на фондовия и валутния пазар, а също така и в дейности, които не са насочени към създаване на реално обществено богатство, респ. БВП, изключвайки приносът на контрабандата, търговията с наркотици и проституцията, които НСИ отразява от 2015 г.
- *Ограничени сфери на инвестиране*, като се изключват инвестициите в дейности, които не съответстват на етичните принципи на православната икономика, като хазартния бизнес, тютюнопроизводството, публичните домове и пр.
- *Безпрекословно спазване на договорните задължения.*
- *„Духовна“ чистота на бизнеса* – ненарушаване на православните християнски норми и ценности.

Взаимоотношенията „Църква-държава“

Същевременно типологията на взаимоотношенията църква и държава е изключително разнообразна. По наше мнение може да изведем следните няколко модела на взаимодействие между държавата и църквата⁸:

- В православната традиция най-разпространена е т. нар. „симфоническа концепция“, при която между църква и държава се установяват отношения на сътрудничество, взаимна подкрепа и взаимна отговорност, без нито една от двете страни да навлиза в сферата на компетенции на другата. Държавата при симфоническата концепция търси подкрепа от страна на църквата най-вече при осъществяване на социалната и духовна (култура и образование) политика. А църквата получава от страна на държавата помощ (материална, финансова и пр.) за осъществяване на дейностите по благотворителност, социално подпомагане, доброволчество и др., вкл. за извършване на същинската религиозна дейност.

⁸ Вж. по подробно „Основы социальной концепции Русской Православной Церкви“, документът е приет на Юбилейния Архиерейски Събор на Руската православна църква (13-16 август 2000 г., Москва, храм Христа Спасителя), <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>, 12 септември 2005 г.

- Сред католицизма една от най-приемливите доктрини на взаимоотношения църква-държава е тази „за двата меча“, според която двете власти (църковна и държавна), едната непосредствено, а другата – опосредствено, са в ръцете на Римския епископ (папата).
- В държавите, където побеждава Реформацията, а малко по-късно и в някои католически страни, при държавно-църковните взаимоотношения водещ е т. нар. принцип на териториализма (принципа на териториалност), чиято същност се изразява в пълен държавен суверенитет върху съответната територия, в това число и върху нейните религиозни общности. Девизът на подобен модел на взаимоотношения е „*cuius est regio, illius est religio*“, т.е. в чиито ръце е властта, там е и религията.
- В САЩ, където по начало на преден план е многоконфесионалната държава, т.е. многообразие на религиите, утвърденият принцип е на радикално отделяне на църквата от държавата, предполагащ неутралност от страна на държавата спрямо всички религии.
- Съществува форма на взаимоотношения между държавата и църквата, при която от една страна е налице радикално отделяне на църквата от държавата, т.е. църквата има статут на частна корпорация, а от друга – съществува т. нар. „държавна църква“, т.е. държавна религия. При този смесен вариант на взаимоотношения има случаи, когато църквата притежава редица привилегии и задължения, делегирани ѝ от държавата, но самата тя да не е „държавна църква“, в собствения смисъл на думата.

Примери за т.нар. „симфоническа концепция“ в Православната църква може да се търсят в Руската, Румънската, Гръцката, Българската и пр. православни църкви. Разликата е най-вече в дълбочината на взаимоотношенията с държавата. Най-силни са тези взаимоотношения в Гръцката и Румънската православни църкви, където подкрепата е най-голяма.

В България субсидирането на вероизповеданията не следва теоретическия модел на субсидиране, който е насочен към засилване на вторичния ефект в социалния сектор, а е свързан изключително с инвестиционния аспект на държавната помощ. Подобен модел на субсидиране е избран, от една страна, поради лошото състояние на недвижимите активи на вероизповеданията и нуждата им от ремонт и реконструкция, а от друга – поради конституционната разпоредба на отделяне на Църквата от държавата.

Заклучение

Изграждането на православната инфраструктура на икономическите взаимоотношения е свързана с разработването на финансови инструменти, които да отговарят на нормите на православната етика, което би позволило създаването на „нов“ тип бизнес, вкл. дефинирането на терминът „право-

славно банкиране“, предназначен да означава „неприкрита морална чистота в отношенията с клиентите“.

По наше мнение, от друга страна, държавното регулиране, вкл. субсидирането, на религиозния „пазар“ се обуславя най-вече от социалната дейност и социалната функция на Църквата както и вторичния ефект, за който тези дейности допринасят. Църковната икономика, в широкия смисъл на думата, от една страна, формира социално ориентираното поведение на индивидите (не само на вярващите), а от друга – религиозните организации се занимават с благотворителност, милосърдие, социална подкрепа, същинска стопанска дейност (формираща определена заетост) и пр. Тоест, според нас, няма основание да твърдим, че субсидирането на вероизповеданията е израз на желанието на държавата да осъществява контрол върху религиозните дейности.

Използвана литература

- Катасонов, В.Ю. (2014). Председатель Русского экономического общества им. С.Ф. Шарапова, „Какая экономика нужна православным?“, (Katasonov V. Y., 2014, predsedatel Russkovo ekonomicheskovo obshchestva im. S.F. Sharapovaq “Kakaya ekonomika nuzhna pravoslavnym”), available at: <http://pereprava.org/knowledge/3136-kakaya-ekonomika-nuzhna-pravoslavnym.html>
- Hylton, K. N., Rodionova, Y. and Deng, F. (2008). Church and State: An Economic Analysis, BU Law Working Paper 08-24, July 7, pp.1-48.
- Kuran, T. (1995). Islamic Economics and the Islamic Subeconomy, Journal of Economic Perspectives, 9, pp. 155-73.
- Neusner, J. (1990). The Economics of Judaism, The Economics of the Mishnah, Chicago, University of Chicago Press.
- Oslington, P. (2000). A Theological Economics, International Journal of Social Economics, Vol. 27, Iss: 1, pp. 32-44.
- Oslington, P. (2003). Economics and Religion (The International Library of Critical Writings in Economics series), Ed. by Oslington, P., Australian Catholic University, Australia, v. 2, part II, Economics of Religion, Edward Elgar Publishing.
- Welch, P. J. and Mueller, J. J. (2001). The Relationship of Religion to Economics, Review of Social Economy, Vol. 59, Issue 2, pp. 185-202.
- Perlman, M. (1976). Jews and Contributions to Economics: A Bicentennial Review, Judaism 25(3), pp. 301-311.

**PRINCIPLES AND PARAMETERS OF THE ORTHODOX
FINANCIAL SYSTEM AS AN ELEMENT OF THE ORTHODOX
ECONOMY AND THE “CHURCH-STATE” RELATIONS – STATE
INTERVENTION OR “SYMPHONIC CONCEPT”
OF COOPERATION**

Assist. Prof. Petkan Iliev, PhD
Department of Economics
University of National and World Economy
e-mail: petkaniliev@unwe.bg

Abstract

In the present study we will focus on the analysis of religious activity in its socio-economic aspect in terms of the principles and parameters of the Orthodox financial system. At the same time, the typology of the relationship between church and state is extremely diverse, but specifically for the Orthodox religion it is identified with the so-called “symphonic concept”.

Key words: church, church economy, orthodox economy, bulgarian orthodox church, religious activity

JEL: Z12